

משמשת, לאמיתו של דבר, כעדה של סטאטיסטיים על הבמה, שנועד להם, הפעם, תפקיד למלא את שטח האווירה המבולבלת, המלחמתית, הבלתי-נורמאלית, מין סוריאליזם מסחרר ובלתי מציאותי. המספר י. ס. מביא גודש של סיפורי אגדה, אמרות חסידיות ועממיות לרוב. הוא מתיימר להסיר לוט המכסה על עולם תמהוני של כת מסתורית בעם היהודי ושל "צדיק", אדמו"ר, העומד בראשה ומנהיגה. בפרק זה מפתיע המספר לחדור, לעתים, למערכות הווי מוזר ולהקנות לפולחן, ממדים של מציאות אבסורדית, דבר הקוסם ביחוד ללא-יהודים. עם זאת אינו חסר כאן גם קורט של לגלגנות חבויה, הנותן פתח לביקורת על עולם חסידי וה"צדיק" מושם כאן לחוכה כלשהי.

המשטר הפולני ודאי אין לו כלום לגבי תיאור אָרְחָם ורבעם של יהודים שָׁלוּ מן העולם. י. ס. מסתייע בכך. עם זאת הוא נוהר שלא להזכיר בספרו את קיומם של הציונים והציונות, שהראתה כוחה באותן השנים, ביחוד בגליציה המזרחית. לא ייתכן, שלא שמע על כך. גם את התנועה הסוציאליסטית היהודית, את ה"בונד" ואת "פועלי-ציון" הוא מוחק ביוזמין. אם כי הוא מזכיר את גרשון הסנדלר ואת שמעון החייט ומספר לא מעט על גבורתו של שמעון, שרצח קוזאק אשר נטפל לאחותו פסיה ו"בוים" שילם בחייו הוא את הפשע. יהודים שאינם, מותר להזכיר וגם להרבות עליהם את ההלל. את הציונות ואת הציונים הס להזכיר בפולין הקומוניסטית, "שוחרת הצדק ודורשת טוב" לכל העמים.

י. פלדי

אשוויץ שלאחר אשוויץ

פרימו לוי: ההפוגה, מאיטלקית אברהם פסקא, ספריית פועלים, תשל"ט.

פרימו לוי הוא סופר יהודי-איטלקי, ששהה באוֹשֶׁץ וויץ, ולאחר המלחמה פירסם יומן על מחנה הריכוז "האם זה אדם". ספרו "ההפוגה" מתאר את קורוֹתיו מגמר המלחמה ועד לחזרתו לאיטליה. הוא שוחרר על-ידי הצבא האדום והועבר במסע מפרך ומלא הרפתקאות למחנה פליטים ברוסיה הלבנה. קשרו הסיפורי של פרימו לוי מגוון, דשן ומעמיק, וכל כתיבתו – מעשה ספרותי מובהק. סימנה הברוֹט – האובייקטיביזאציה של האירועים האישיים, המגבירה את הרושם, כאילו מספר המחבר על דברים שקרו לאחרים ולא לו. מתחת למלים יש עיקוב מאוזן ושיפוט הוגן של הבריות והמעשים. המחבר חג לו עיגול משלו, החוצה בינו לבין המציאות. למרות מעורבותו האישית, מעורבות מרה וקשה ביותר, הוא צופה על המתרחש, כאילו מתוך ריחוק של מקום ושל זמן. באווירה מרוחקת זו מקים לו הסופר מעבדה משלו, הקולטת את ההתרחשויות מבעד לאספקלריות מוקקות ומטה־רות. כל הדברים האימים, רעב, מחלות, קור, מחסור בבגד ובנעל, אכזריות ושחיתות, מגיעים אליו, לאחר שפשטו צורתם ולבשו צורה שקופה ואוורירית, בבחינת כיסול היש. אם עמק הבכא הזה בטל – ממילא הכול בטל, לא שריר ולא קיים. הממשות היחידה היא האדם, ועמידתו בכל הנסיגות היא השאלה המעניינת את הסופר.

הילד והנער, הצעיר והזקן, האיש והאשה – הם נושאי ההסתכלות החותרת, ללא רחמים, להגיע למעמקים שלהם ולחשוף את המאבק או את חוסר-המאבק לחיים. כאן מתחיל החריש הפסיכולוגי של היצרים הגלויים והחכויים ושל המשקעים המעומע-מים בקרקעית הנפש אצל גיבוריה של הפלאנטה אושוויץ. מחנה זה הפשיט את יושביו עירום וערֵה מכחוך ומכפנים, השיר מעליהם את כל הלבושים של תרבות, ציוויליזאציה וחינוך. איך מקונן הפיי־טן: ערומים נשארנו ורבתה הרעה. ערומים בנפש ובגוף, שכל קיומם במודע וכלא-מודע, ביצר הקיום עצמו, כבעלי-חיים.

המחבר מעלה את היצר הזה, הפועל גם בלילות אכזריים, בחלומות אלמים, שהיו נקטעים בפקודת השחר: "לקום", "האלב היה נקרע בחזה" – כדברי המחבר בשיר הקצר "ההפוגה" שבראשית הספר. ואין דברים נוקבים יותר בכל עמודיו, כשורות הלא-רבות המתארות את חייו ומותו של ילד. הוא היה "הקטן ביותר שבינינו, חסר-האונים ביותר, חף מפשע, הילד הורבינק, הורבינק היה לא-כלום, בן המוות, בנה של אושוויץ. הוא נראה כבן שלוש, איש לא ידע עליו מאומה, הוא לא ידע לדבר והיה חסר שם: אותו שם מוזר, הורבינק, ניתן לו על ידינו" (ע' 22-23). הילד היה משותק מכליותיו ולמטה. רגליו קטנות ורזות כקרשים. אבל עיניו – "עיניו ירו ברקי חיות נוראים, מלאי תחינה ודרישה לפרוק, לנתץ את קבר האילמות. המלים שחסרו לו, אלה שאיש לא טרח ללמדו, המלים לחצו במבטו בדחיפות מלאה חומר-נפץ: היה זה מבט פראי ואנושי כאחד – יותר מזה, בוגר ושופט, מבט שאיש מאתנו לא ידע לעמוד לפניו, כה רווי היה עוצמה ומלחה" (23). זרועו של הורבינק, שאולי נולד באושוויץ סומנה בכתובת הקעקע של המחנה. הילד

רפורטאז'ה סיפורית

ד. זאקאליק: מלכה-מאנייה רוזנבלאט, החלוצה מפולין, סיפור, תירגם מרדכי חלמיש, הוצאת י.ל. פרץ, תש"ם.

דוד זאקאליק הוא סופר יידי שעשה ספרים רבים, רומאנים וסיפורים, וחלקם תורגם לעברית. עד למלחמת-העולם השנייה חי בפולין. בימי המלחמה גלה לסיביר, ואחריה עלה לישראל. נושא הסיפור – תולדות חייה של גיטתו, המקיפות את תיאורי משפחתה העניפה בווארשה, פעילותה כמורה בבתי ספר יהודים, במפלגת "פועלי ציון" שמאל, עלייתה לארץ ישראל לפני המלחמה, שהותה בקיבוץ מרי חביה ובתל-אביב, עד למותה. מלכה רוזנבלאט הייתה חולנית מילדותה, ובגלל בריאותה הלקויה הוכרחה לעזוב את העמק ולעבור לעיר, ומעשה זה המר לה מאוד.

המתרגם מ.ת. כותב במבואו על ה"חלוצה מפר לין", כי "היא לא ציודה בהכנה נפשית מספקת לקראת הצפוי לה ואף לא זכתה לסעד החברתי של חברותא בימים שכבר עמדה בעצם מאבקה עם אקלים לוהט, עם נופים צחיחים וחרבים, עם תנאי קיום פרימיטיביים שלא הורגלה בהם, עם מחסור ומצוקה פיזית ונפשית, ועם כל אותם נגעים ופגעים לאין ספור, שזרועים היו בדרכם של דורות החלוצים הראשונים".

מלכה רוזנבלאט מורה בבית-ספר יהודי שבחסותם של י.ל. פרץ ויעקב דינזון, והושפעה מאישיותו של הראשון. השפעה זו הקלה עליה את המעבר מאורח-החיים החסידי המובהק שבבית הוריה ל"רחוב היהודי" של וארשה בראשית המאה הזאת. היא מצאה את דרכה לתרבות יידיש ולציונות בנוסח של הפלג השמאלני של "פועלי ציון". היא הסבירה את עלייתה בכך, ש"הפרולטאריון היהודי הינו כמעט מחויב לחוק – זרים! הפרולטא-ריון הפולני יכול להתפאר, שהוא פאטריוט של ארצו. גם אני רוצה להיות פאטריוטית של ארצי. שם אני רוצה להיות ולבנות את הארץ, בעוד שכאן, בפולין, נידונו המוני היהודים להתגלגל במורד הן מבחינה חומרית, הן מבחינה רוחנית. אפילו לא השגנו עדיין את הזכות להקים בית-ספר לילדים היהודיים בלשון-אמם. הפתרון היחיד לשאלת היהודים הוא בהתנאות ארץ ישראל" (ע' 56).

הסיפור מעלה את דרך חייה של מלכה רוזנבלאט על רקע המציאות הארץ-ישראלית בשנות העשרים והשלושים.

מת בראשית מארס 1945, "חופשי ולא גאול. מאו-מה לא נשאר ממנו. מלותי הן עדותו היחידה" (24). פעם אושוויץ – לעולם אושוויץ. העולם שלפני המחנה והעולם שלאחרי, אין בו ממשות. כי העלי-בון והכיפור – כותב פרימו לוי – קיימים תמיד בבחינת מקור נצחי של הרע. את החלשים הופכות מידות אלה לחלאת-אדם, ואת הרשעים הן ממלאות רשעות איומה. הקרבנות משלים את עצמם שהם צמאי נקם. אך האמת היא, שהם נתונים ברפיון, התמוטטות מוסרית, שלילת היש, עייפות וויתור. מעטים בלבד רצו לקראת חיילי הצבא האדום הגואל-ליים.

אחד מחבריו, יהודי מיוון, שהיה באושוויץ, תפס את המחנה כהוכחה עצובה לדברים ידועים. "מלח-מה יש תמיד, אדם לאדם זאב" (ע' 52) היה טוען. אך המחבר מתקומם כנגד תפיסה זו. הן אותו יהודי עצמו ידע להתמודד עם כל הזוועות במחנה ושלאחר המחנה וידו על העליונה. והמחבר נתן ביטוי לנפיש לת האדם, הרוצח והקרוב כאחד. וככל שמתחדדת ראייתו הפילוסופית, הרוגעת כביכול, כן מתבררת לו יותר הנפילה הקיומית של דרי משה.

הקשה ביותר מכל המכות הרבות – מכת הגעגועים. "הגעגוע הוא סבל שביר ואדיב, אינטימי מי יותר, שונה מהותית ואנושית מכול שסבלנו עד לאותה עת: מכות, קור, רעב, אימה, נפילות, ומחלה. הגעגוע הוא כאב צח ונקי, אבל דחוס, הוא ממלא את היממה כולה, לא מאפשר הרהורים אחרים" (163). האם היו יסורים נוספים אלה מנת חלקם של כלל העצירים, אשר יצר קיומם דחק, אותם, אולי, לתחתיתה של התודעה, והם הופקרו שמה מדעת או שלא מדעת? אין ספק, שככל אשר רמתו הרבותות של האדם גדולה יותר, הציק לו יותר סבל זה. ופרימו לוי מוכיח.

בתשתיתם של הכתיבה המאוונת והמעוגנת על הימים שלאחר השיחרור ממחנה המוות – משוקעת אושוויץ. כי גם לאחר שובו הביתה, לחיק משפחתו, מספר לוי על חלומותיו כלילה ובהקיץ. אלה הם חלומות מתפתלים כנחשים, חלום בתוך חלום, הנותנים תחושה של "בעתה מעודנת ועמוקה, תחושה מוגדרת של איום נסתר. ובאמת. בהמשך החלום, לאט-לאט או בגסות, כל פעם באופן אחר, הכול נופל ומתפורר סביבי, החיזיון, הקירות, האנשים, והבעתה הופכת יותר ויותר אינטנסיבית ומדויקת. הכול אפוף עכשיו בתווה, אני לבדי עכשיו בתוך מרכז של לא-כלום, אפור ועכור, והנה אני יודע מה פירוש הדבר הזה, ואני יודע שמתמיד ידעתי זאת: אני שוב בלאגר, ומאומה לא היה אמיתי מחוץ ללאגר. היתר היתה חופשה קצרה, או אשליית החושים, חלום: המשפחה, הטבע הפורת, הבית" (239).

פעם אושוויץ – לעולם אושוויץ.